

Anna Szelińska-Mikus (06.2005)

Lutnia i viola da gamba

najpopularniejsze instrumenty strunowe

używane w renesansowym zespole muzyki dawnej

Najczęściej używanymi instrumentami strunowymi w zespołach grających muzykę renesansu i wczesnego baroku są lutnia i viola da gamba.

Lutnia jaką dziś znamy powstała z rozwoju i przekształcenia arabskiego instrumentu „ud”. Wraz z Maurami dotarła do Hiszpanii już w VIII wieku, co uwieczniono na malowidłach z tego okresu. Najstarszy zachowany instrument pochodzi z początku XVI w.. Pierwotnie była to lutnia bez progów, z czterema chórami – chóry, to połączone w pary struny. Na początku wieku XV dodano piąty chór, pod koniec XV w. szósty, a na początku XVI w. kolejny siódmy. Każdy był dodawany o kwartę niżej od poprzedniego.

Najpopularniejsza w XVI w. była lutnia 7-chórowa, mająca 13 strun; pierwsza pojedyncza, pozostałe podwójne. Zdwojenie było unisono (ten sam dźwięk) lub o oktawę wyżej.

Chóry: I – g1,

II- d1+d1,

III- a+a,

IV – f+f1 lub f+f ,

V- c+c1,

VI- G+g,

VII- D+d.

Lutnia zbudowana jest z pudła rezonansowego, płyty rezonansowej i szyjki, na której umieszczone są ruchome progi. Uwieńczeniem szyjki jest komora kołkowa z kołkami służącymi do strojenia instrumentu. Na płycie rezonansowej jest otwór rezonansowy z rozetą oraz podstrunnik (mostek).

Struny wykonywano z jelita zwierzęcego lub jedwabiu. Obecnie używa się bardziej trwałych strun nylonowych. Są one mniej podatne na zmiany temperatury i wilgotności. Niemniej jednak lutnia jest instrumentem, który przy zmianach temperatury otoczenia szybko się rozstraja.

Początkowo na lutni grano piórkami, a wraz z rozwojem instrumentu i techniki gry na nim, zaczęto grać opuszkami palców.

Aby dostosować instrument do nowego stylu w muzyce zaczęto zwiększać ilość żeber (listewek) pudła rezonansowego. Pierwotne lutnie miały ich 9-11, a w XVI w. budowano pudło nawet z ok.30.

Mimo kilku odmian lutni należących do jednej rodziny: sopranowa, tenorowa, basowa, prym w muzyce wiódł instrument tenorowy, w stroju tercjowokwartowym (kwarta – kwarta – tercja – kwarta – kwarta - kwarta).

Lutnie tenorowe budowano o różnej menzurze, od 56-67cm (menzura to długość drgającej struny).

Ciepłe i delikatne brzmienie tego pięknego o kształcie przekrojonej na pół gruszki instrumentu, było doskonałym tłem dla głosu ludzkiego.

Oprócz tego wykonywano na niej oczywiście utwory solowe, jak i używano ją jako wypełnienie brzmienia w zespole mieszanym, składającego się z różnych instrumentów dętych i smyczkowych.

W XVI w. zaczęła powstawać bogata wielostronna literatura wydawana przez znanych drukarzy jak np. Ottavio de Petrucci (Wenecja). Sławni wirtuozi i kompozytorzy sami wydawali swoje dzieła. Najślynniejsi to Francesco da Milano, Arnolt Schlick, Hans i Melchior Newsidler, Jean-Baptiste Besard, Pierre Attaignant

I Thomas Mace.

A.Schlick, P.Attaignant i Luis Milano wydali kompozycje 3-głosowe, w których pierwszy głos był śpiewany, a grając dwa pozostałe akompaniowała lutnia.

Po raz pierwszy we Włoszech rozwija się czysty styl instrumentalny gry na lutni. W wyborze swoich ksiąg lutniowych (opublikowano w 1536r.) H.Newsidler pokazuje konserwatywną tendencję do towarzyszenia pieśniom transponowanym na lutnię i odrzuca tak opracowane wcześniej psalmy i motety.

To toruje drogę do gry na lutni solo.

W renesansie powstało wiele tabulatur lutniowych (rys.1, tabulatura-specjalny system znaków służący do zapisywania utworów muzycznych) jak i pieśni napisanych z towarzyszeniem lutni (np. Johna Dowlanda).

We Francji w II poł. XVI wieku najpopularniejsza była air (pieśń, która zastąpiła dotychczasowe chanson). Wydanie „Livre d’Airs de cour” Le Roy’a w 1571 r. zapoczątkowało szybki rozwój tego gatunku.

W Anglii w kręgach arystokracji podstawą dobrego wychowania była umiejętność gry na lutni i śpiewu z jej towarzyszeniem..

Dalszy jej rozwój, to powiększenie skali poprzez dodanie kolejnych chórów. Tak powstały lutnie 10-, 11-, 13-chórowa, a po dodaniu w XVII w. drugiej komory kołkowej, powstały teorban i chitarrone.

Drugim instrumentem bardzo popularnym w epoce renesansu była viola da gamba, należąca do instrumentów z rodziny skrzypiec. Najstarsza informacja o niej pochodzi z 1445r.

Dolna płyta pudła rezonansowego jest płaska, górna deka jest wypukła. Obie płyty nie wystają poza boczki. Otwory rezonansowe na górnej płycie są w kształcie litery C, a pod końcową częścią gryfu może znajdować się otwór rezonansowy z rozetą. Do pudła instrumentu przymocowana jest szyjka uwieńczona komorą kołkową. Na szyjce umocowany jest gryf. Struny zaczepione na kołkach przechodzą wzdłuż gryfu, opierając się na podstawku dochodzą do podstrunnicy, na której są zaczepione. Gryf i podstawek są stosunkowo płaskie, co umożliwia grę akordową. Gamba nie ma nóżki

i trzymana jest między kolanami (gamba w j.wł. znaczy kolano).

Główka violi może być zakończona ślimakiem, pełnym lub ażurowym, albo głową kobiety, mężczyzny zwierzęcia (koń, lew...)

W renesansie budowano gamby sześciostunowe, używano strun jelitowych, a na szyjce zawiązywano 7 progów jelitowych co pół tonu (rys.2-wiązanie progów). Instrumenty te budowano całymi rodzinami . Do rodziny viol należą:

Pardessus de viol (menzura 28-34cm) 5- lub 6-strunowa,

strój: d2 – a1 – e1 – c1 – g lub g2 – d2 - a1 – f1 – c1 –(g)

viola dyszkantowa (menzura 34-40cm)

strój: d2 – a1 – e1 – c1 – g - d

viola altowo/tenorowa (menzura 48-58cm)

strój: g1 – d1 – a – f – c – G

viola tenorowo/basowa (menzura 60-78cm) 6-lub 7-strunowa

strój: d1 – a – e – c – G – D – (A)

w XVII w. we Francji dodano 7 strunę .

violone (menzura 85-108cm) 6-strunowe – odpowiednik dzisiejszego

kontrabasu.

strój: d – A – E – C – G – D

Tak jak lutnie, viole da gamba są w stroju tercjowokwartowym.

Struny są stosunkowo cienkie, co umożliwia łatwe i lekkie wydobywanie dźwięku.

Viola da gamba należy do dwóch wielkich epok – renesansu i baroku.

W pierwszej gamba używana była w zespołach, w drugiej jako wspólny instrument solowy (utwory Marain Marais, Couperin, J.S.Bach) i wykonujący basso continuo. W XVI w. We Włoszech w każdym regionie umiejętność gry na violi da gamba była pielęgnowana z dużą żarliwością i zapałem. Rozwinęły się pierwsze znaczące kierunki nauki gry na tym instrumencie.

Najważniejszym dziełem- szkołą gry dla gambistów była wydana w Wenecji w 1543r. „Regola Rubertina” Ganassiego dal Fontego. Drugim bardzo ważnym, był traktat Diego Ortiza „Trarado de glosas sobre clausulas y otros generos de puntos en la musica de violones”. Tu widać na jak wysokim poziomie była już technika gry na gambie.

W Niemczech podstawę literatury gambowej dał Hans Gerle wydając w 1532r. w Norymberdze „Musica Teusch / auf die Instrument der groBen unnd kleinen Geygen...”. W tym zbiorze wydrukowano rozpisane na zespół gambowy wielogłosowe pieśni.

Literatura jak i ikonografia tego okresu pokazują jak ważną rolę odgrywała viola da gamba w życiu muzycznym. Szczególnie pielęgnowano grę na tych instrumentach w Anglii. Sam król Henryk VIII (1491-1547) pisał utwory na consorty gambowe. Około 1560 r. Przybył do Anglii Alfonso Ferrabosco (starszy) i tak muzyka angielska przejęła spuściznę po Italii.

W XVII w. Coraz mniej używane są gamby sopranowa i altowa w muzyce zespołowej. Michael Praetorius w swojej orkiestrze nie używał violi dyszkantowej, uważając jej dźwięk za słaby i zbyt mało przebijający się. Pisze

o tym w Syntagma Musicum. W tym czasie zaczęła zmieniać się rola violi da gamby jako instrumentu używanego w consorcie viol lub tzw. brocken consort (mieszany zespół). Coraz częściej viola basowa służyła jako wzmocnienie basu, jako instrument grający basso continuo (XVII / XVIIIw.). W dużym stopniu gamba stawała się też instrumentem solowym.

W II poł. XVII w. nastąpił rozkwit najmniejszej violi – pardessus, traktowano ją już jak instrument solowy, podobnie jak violę basową.

Tak więc grając muzykę renesansu możemy wszechstronnie stosować viole da gamba, np. w consortach gambowych, w consortach mieszanych, violę basową jako instrumenty wykonujące bas. Również lutnię możemy wykorzystać jako instrument akompaniujący śpiewakowi, wypełniający brzmienie consortu mieszanego i jako grający utwory solowe. Na te pięknie brzmiące instrumenty pisało utwory wielu kompozytorów tego okresu. Najpopularniejsze były kompozycje takich twórców jak:

John Dowland, Thomas Morley, Francis Pilkington, Anthony Holborne, Adrian Willaert, Antonio de Cabezón, Giorgio Mainerio, Michael Praetorius, Tielmann Susato, Pierre Attaignant, John Redford, Hans Leo Hasler, Pierre Certon, Domenico Ferrabosco, Pierre Phalese, Cesare Negri, Vincenzo Ruffo.

Mając do dyspozycji tak bogatą literaturę, można przeżywać wspaniałe chwile z muzyką dawną.

Zapis utworów w renesansie.

Utwory muzyczne zapisywano w tabulaturach.

Rys.3 - linie oznaczają struny, górna linia to najwyższa struna, litery oznaczają progi:

a – pusta struna

b – 1 próg

c - 2 próg

d – 3 próg

e – 4 próg

f – 5 próg

g – 6 próg

h – 7 próg

Ponad liniami zapisywano wartości rytmiczne.

Rys.4 - inny zapis to taki, w którym zamiast liter użyte są cyfry.